

VU Research Portal

Review of: Albert Hogeterp and Adelbert Denaux. *Semitisms in Luke's Greek: A Descriptive Analysis of Lexical and Syntactical Domains of Semitic Language Influence in Luke's Gospel*. WUNT 401. Tübingen: Mohr Siebeck, 2018. xxv + 656pp.

Zwiep, Arie W.

published in

Kerk en Theologie

2018

document license

Unspecified

[Link to publication in VU Research Portal](#)

citation for published version (APA)

Zwiep, A. W. (2018). Review of: Albert Hogeterp and Adelbert Denaux. *Semitisms in Luke's Greek: A Descriptive Analysis of Lexical and Syntactical Domains of Semitic Language Influence in Luke's Gospel*. WUNT 401. Tübingen: Mohr Siebeck, 2018. xxv + 656pp. *Kerk en Theologie*, 69(3), 298-300.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal ?

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

E-mail address:

vuresearchportal.ub@vu.nl

typeert (*personal layer*), wat iemand doet (*enactment layer*) en in welke verhouding hij tot anderen staat (*relational layer*). Op basis van een narratieve vergelijking tussen YHWH in Oude Testament en het vroege jodendom (21-52) en Jezus in het evangelie van Marcus (53-81) komt Pascut er al snel op uit dat God en Jezus een aantal zaken exclusief gemeen hebben en er sprake is van een gedeelde identiteit (*shared identity*): te denken valt aan de gedeelde hoogheidstitels, betrokkenheid bij de schepping, macht over de elementen, enz. Vervolgens onderzoekt Pascut het thema vergeving in een aantal hedendaagse wijsgerige studies, het Oude Testament en het vroege jodendom, en concludeert dat in het jodendom ten tijde van het Nieuwe Testament vergeving inderdaad uitsluitend en alleen aan YHWH voorbehouden is (5-153). In de afsluitende hoofdstukken loopt Pascut Marcus 2:1-12 in een aantal stappen door om aan te tonen dat Jezus in dit gedeelte als goddelijk persoon wordt voorgesteld die in die hoedanigheid (d.w.z. niet namens iets of iemand anders!) zonden vergeeft (157-199). Het antwoord op de vraag wie zonden kan vergeven dan God alleen is volgens Pascut dus: niemand - en omdat Jezus dat toch doet, deelt hij dus kennelijk in Gods identiteit. Wanneer de omstanders in reactie op het wonder 'versteld stonden en God (in plaats van Jezus) loofden' (2:12b), is dat volgens Pascut 'situational irony': de omstanders hebben het gewoon niet goed begrepen (193-199). Een enkele kritische notitie is hier wat mij betreft wel op zijn plaats. De terminologie die in dit boek gebezigd wordt is vaag en helpt helaas niet echt verder. Wat wordt er nu precies bedoeld met de steeds terugkerende stelling dat Jezus 'shares in the divine identity'? En dat er sprake is van een overlap (een term die Pascut stevast gebruikt) tussen Gods identiteit en die van Jezus? Het verbaast mij dat er geen uitsluitsel wordt gegeven over de vraag of Jezus hier geïdentificeerd wordt met God (*identified with*) of geïdentificeerd wordt als (*identified as*) God. En, als dat laatste onverhoopt het geval zou blijken te zijn, wat er dan precies mee bedoeld wordt. Formuleringen als 'divinity', '(sharing) divine identity', 'deity' en zo meer werken eerder verhullend dan verhelderend. Wat mij betreft is niet overtuigend aangetoond dat het feit dat Jezus in deze teksten zonden vergeeft hem 'met God gelijk maakt' (in plaats van dat het hem met God associeert) en hem in die hoedanigheid tot bron of oorzaak van vergeving maakt. Dat profeten en priesters en andere figuren zonden vergeven *namens God* heeft mijn inziens nog steeds sterkere papieren om deze passage te duiden. Pascut grijpt terug op de aloude *speech-act theory* van J.L. Austin om te suggereren dat de woorden 'uw zonden worden u vergeven (door God)' de performatieve kracht van 'ik (Jezus) vergeef uw zonden' hebben. Te kort door de bocht, wat mij betreft, omdat dat nu precies de kwestie was waar het om ging: als Jezus hier zonden vergeeft, hoe gaat dat dan precies in zijn werk? Of, anders gezegd: wat zijn dan precies de veronderstelde *felicity conditions* waaraan moet worden voldaan? Daarmee zijn we dan dus weer terug bij af. Wie deze hele kwestie dan toch in *speech-act* termen wil oplossen, kan veel beter uit de voeten met de meer subtiële onderscheidingen en nuanceringen die Nicholas Wolterstorff indertijd in zijn *Divine Discourse* maakte tussen 'deputized' en 'appropriated discourse,' 'mediated human discourse' en 'mediating divine discourse' enzovoort. Daarmee is de kwestie nog niet opgelost, maar in ieder geval methodisch een stuk helderder op de rails gezet.

Arie Zwiep

Albert Hogeterp en Adelbert Denaux, *Semitisms in Luke's Greek. A Descriptive Analysis of Lexical and Syntactical Domains of Semitic Language Influence in Luke's Gospel* (WUNT 401), Mohr Siebeck, Tübingen 2018, xxv + 656pp., € 189,00, ISBN 9783161553363

Dat de taal van het evangelie van Lucas rijk geschakeerd is, wisten we al - al moet daar meteen aan worden toegevoegd dat die kennis soms wel erg diep is weggezakt. In dit in-

drukwekkende onderzoek van Hogeterp (hoofdauteur) en Denaux wordt de invloed van semitismen op het Grieks van Lucas geanalyseerd. Het staat in een rijke traditie van specialistische studies naar de taal van Lucas en laat wat mij betreft al die andere studies (wie kent ze nog?) op afstand achter zich, al was het alleen al om de schat aan informatie die in dit onderzoek toegankelijk wordt gemaakt en om de poging de noodzakelijke precisie aan te brengen in de terminologie die wordt gebezigd. Opvallend gegeven: ook in de gedeelten waarin Lucas zelfstandig lijkt te formuleren, treft men hebraïsmen, arameïsmen en door de Septuagint geïnspireerd 'bijbels' idioom aan. Tegelijkertijd blijkt Lucas gepokt en gemazeld in het Koine van zijn dagen: hij weet als geen ander verschillende taalregisters aan te boren; de grenzen zijn vloeiend. Lucas was alert op de Semitische herkomst van zijn tradities en geeft blijk van een zekere vertrouwdheid met het Aramees van zijn dagen: 'In sum, if Luke had no sensitivity for an Aramaic substratum in Graeco-Semitic bilingualism that underlied his source materials, the question is why he would have included the above (*sic*) examples in his Greek. A measure of receptivity to Aramaic should thereby be taken into account in the overall picture of Luke's Semitisms' (504). Dat maakt Lucas niet tot jood, zoals soms wordt verondersteld, laat staan dat hij een 'native Aramaic speaker' was. Zijn taalgebruik kan het beste getypeerd worden als 'receptive bilingualism' (511): hij beheerste als Griekstalig auteur voldoende Hebreeuws en Aramees om met redelijk gemak van register te kunnen wisselen: Koine in de openingswoorden van zijn evangelie, bijbels (aan de Septuagint ontleend) taalgebruik in de geboorteverhalen en semitiserend Grieks van zijn eigen tijd in andere delen van zijn evangelie was ('The most abundant parallels to Luke's Semitisms are sometimes to be found in the Hebrew of the Hellenistic and early Roman periods. In these cases, the Hebrew is not that of the Hebrew Bible, but of the Dead Sea Scrolls and early rabbinic literature', 504). Nog iets over de inhoud en de aanpak van het boek: na een hoofdstuk over de geschiedenis van het onderzoek (1-24) opent het boek met een overzicht van de verschillende theorieën over de semitismen bij Lucas (25-61). Het loopt uit op een uiteenzetting van de eigen aanpak, een format dat stevast door het hele onderzoek heenloopt. Iedere bespreking van een semitisme begint met (1) een opsomming van de vindplaatsen in Lucas (met inachtneming van tekstvarianten, parallelteksten bij de synoptici, Handelingen en de overige geschriften van het NT) en (2) een bibliografie van het onderzoek. Vervolgens volgt er, indien er teksten voorhanden zijn, (3) een opsomming van bijbelse vindplaatsen (de Septuagint, de Masoretische tekst en de bijbelse teksten van de Dode Zeerollen); (4) een opsomming van vroegjoodse vindplaatsen in het Grieks (joodse apocriefen en pseudepigraphen, Philo en Josefus); (5) vindplaatsen in de Grieks-Romeinse literatuur; (6) Griekse literatuur tussen 300 voor en 300 na Christus, en (7) Semitische teksten uit de Hellenistische en vroeg-Romeinse periode, zoals de Dode Zeerollen en andere teksten buiten de woestijn van Judea. Deze inventarisatie wordt gevolgd door een discussie (evaluatie) van het gevonden materiaal (8) en afgesloten met een conclusie (9). Dit format vormt het stramien voor de hoofdstukken 3 en 4, waarin respectievelijk de woordenschat en de syntax van het evangelie van Lucas wordt besproken. Het gaat dan in hoofdstuk 3 om het gebruik van bepaalde zelfstandige naamwoorden zoals het gebruik van ἄνθρωπος / ἀνὴρ (*anthrōpos*, *anēr*) in de betekenis van 'iemand', woorden als γέεννα (*gehenna*), μαμωνᾶς (*mammon*), ψυχή (*psuchē*, in de betekenis van 'zelf'), maar ook om combinaties als ἄνθρωποι εὐδοκίας (mensen van het welbehagen) en 'zoon van' υἱός τοῦ om een bepaalde betrekking aan te geven (zoon des mensen, zonen van het licht, enz.). Verder wordt aandacht besteed aan het gebruik van werkwoorden, idiomatische uitdrukkingen en stijlgebruik. Een aantal vermeende semitismen kan nu worden geschrapt (213-221). Hoofdstuk 4 gaat over syntactische kwesties als het gebruik van καὶ ἰδοὺ (en zie!), uitdrukkingen als καὶ ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις (en in die dagen), en de soms wisselende volgorde van onderwerp en gezegde. De conclusies van de auteurs kenmerken zich door nuance. Regelmatig wordt

geconstateerd dat bepaalde uitdrukking weliswaar ook in Griekse of Romeinse literatuur te vinden is, maar dat hij overwegend gebruikt wordt in bijvoorbeeld de Septuagint en derhalve de classificatie ‘bijbels semitisme’ rechtvaardigt. De auteurs plaatsen de auteur van het derde evangelie overigens - in aansluiting op een brede stroming binnen de vroeg-christelijke traditie - in Antiochië, wat een aannemelijke verklaring biedt voor de mix van talen. Dit type onderzoek staat onder druk. Maar om terugval in barbarij en ongeletterdheid te voorkomen (kan dat nog?) is het onopgeefbaar. Samen met *The Vocabulary of Luke*, dat Denaux in 2009 samen met Rita Corstjens publiceerde, vormt *The Semitisms of Luke* een onmisbaar instrument om door te dringen tot de geheimen van de taal van het evangelie van Lucas. Nu Handelingen (en de rest van het Nieuwe Testament) nog!

Arie Zwiep

Nico Riemersma, *Aan de dode een wonder gedaan. Een exegetisch-hermeneutische studie naar de dodenopwekking in Lucas 7,11-17 in relatie tot 1 Koningen 17,17-24 en Vita Apollonii IV,45* (Amsterdamse Cahiers Supplement Series 14), Uitgeverij 2VM, Bergambacht 2016, 285 pp., € 27,00, ISBN 9789490393571

De voorliggende studie is het proefschrift van de auteur dat hij op 3 juni 2016 verdedigde (promotores: Adelbert Denaux en Maarten Menken†). Zoals de titel van het werk aangeeft, is het werk exegetisch, hermeneutisch en vergelijkend georiënteerd. Na een inleidend deel waarin, naast de vraagstelling, de methode en de opzet van de studie, ook de stand van het onderzoek aan de orde komt, hierin worden leemtes in het onderzoek op het vlak van de narratieve dynamiek van Lukas 7,11-17, de vraag naar het genre van de tekst, de (narratieve) context ervan en in relatie naar preteksten ervan (1 Koningen; Vita Apollonii). Deze komen in de studie dan ook aan de orde. Methodologisch gaat de studie van Chapmans communicatieve model uit, wat niet erg innovatief, maar wel helder is (het model kan erg kennisoptimistisch functioneren en verhullen dat de reële lezer altijd ook de reële auteur, etc., construeert). In een eerste deel na deze inleiding komt de tekst van Lukas 7,11-17 aan bod: bepaling van de tekst, vertaling, voorgeschiedenis van de tekst en de structuur ervan. De belangrijkste conclusies zijn dat de tekst één geheel is met v. 17 als een scharniervers, dat Lukas het verhaal bedacht heeft, dat er geen consensus over de opbouw van het verhaal is, en dat Riemersma's eigen indeling (vv. 11-12 [inleiding]; 13-15 [wonder]; 16 [koorslot]; 17 [overgang naar volgende pericoop]) een zinnige is – wat deze auteur ook onderschrijft, hooguit kan v. 11 nog een functie analoog aan die van v. 17 hebben: overleidend uit het voorafgaande. Bij de bespreking van het genre van de perikoop, waarbij Riemersma encyclopedisch allerlei voorstellen schetst, komt hij uit bij een ‘Bijbelse “Wirklichkeitserzählung”’, daarmee bedoelt hij verhalen die door een gelovige als reëel ervaren worden maar die zich onttrekken aan historisch-kritisch onderzoek; “Ze zijn reëel, maar alleen binnen de realiteit van het geloof” (72). Het derde hoofdstuk, dat een narratieve analyse bevat, eindigt met een groot aantal conclusies, die nauwkeurige aandacht verraden voor alles wat er in het verhaal gebeurt, Riemersma komt ook tot een eigen titel voor het verhaal ‘Erbarmen door opwekking’, waarin hij de theologische en narratieve lijnen samenbrengt (105). In het volgende hoofdstuk over de (narratieve) context van de perikoop laat Riemersma zien hoe de tekst goed in zijn context past: hij heeft een aantal Lukaanse literaire kenmerken en levert een bijdrage aan het discours in het “Galilea-deel” van het Lukasevangelie (3,21-9,50), waarin Jezus’ verkondiging en uitwerking daarvan (ook in [wonder]dagen) centraal staat en daarmee zijn identificatie, ook en met name in relatie tot Johannes de Doper. In de laatste hoofdstukken van de studie komen twee preteksten (of “interteksten”) van de perikoop aan de orde. Eerst de intertekst uit 1 Koningen 17,17-24; Riemersma concludeert hierover dat de Lukaanse tekst direct literair afhankelijk is van de oudere tekst en dat Lukas Jezus hier als iemand schetst die het